

Mudrování nad životem hmyzím aneb Ze života hmyzu

(Psáno z předpremiéry 11. 4. 2013)

Jaroslav Tuček, Brno, 15.–19.4.2013

Dostalo se mi pozvání od šéfa Vladimíra Morávka na premiéru inscenace hry bratří Čapků Ze života hmyzu, kterou se završí projekt „Čapci v Divadle Husa na provázku“.

Našel jsem si na webu krédo režiséra Morávka: *V tom pinožení Čapkovského hmyzu se dá zřetelně rozpoznat pinožení naše. Jak pořád něco shromážďujeme, pořád něco chceme předhonit, jak chceme být rychlejší a rychlejší, jak chceme víc a víc něco získat, něco potvrdit a nezbyvá čas na to vidět, že vychází slunce.*“ Pokýval jsem hlavou, vzpomněl si, jak jsem kdysi dávno hrál v Divadle bratří Mrštíků roli Cvrčka a jak jsem za ni byl tuze chválen. Přivřel jsem oči a po chvíli usnul.

Hlavou mi kmital sen. V rozevlátém chalátu, se strakatou mošničkou a s housličkami poletuji po zamlžené scéně. Režisér řve: Odráz se ještě víc! Leť, leť! A teď cvrkej! Leť ksakru a nepřistávej! Všude kolem jsou oblaka dýmu, pod nohama se mi valí roje černých mravenců. V jejich čele generál s krabicí televizní lupy na ramenou. Poulí obrovské bulvy, velká ústa křičí: Vyhubit je, parazity žluté, vyhubit! Rozčepýřena hlava v křoví se chechtá: Hmyz! Vždyť je to jenom hmyz! Mlžné chuchvalce jsou neprůhledné. Motýl s plachtami křídel na zádech pláče: Režisére, s tím Otakarem se nedá hnout. Režisér křičí: Jak to, že se nedá? Pamatujte si, že se dá! Dá se, dá! Dá se, dá! Jepičími fistulemi ječí hejno jepic. Z dýmu vychází starý pán, mravenci mu sundávají z černých ramen televizní obrazovku: Jakože se Vilém Pfeifer jmenuji, tak těžkou roli jsem v životě nehrál! Z dýmu se vynoří rozčepýřená hlava klauna, bílá ústa se mu šklebí: Co mám říkat já, Tulák? Dvě hodiny běhám po manéži v klaunských křápech, běloba mně pálí do očí, slzím jako malé dítě. Jestli pak, Jardo, víte, že světová premiéra Hmyzu byla v Brně? Ano, 4. února 1922. Tvář klauna mizí v mlze...

Otvírám oči, nechápavě hledím na zářící monitor. V hlavě se mi pletou hmyzí postavy. Byla to tehdy tuze strašná dřina. Režisér Pavel Rímský z nás dřel kůži, ale Cvrček byl mou rolí parádní, Mojmír Heger se blýsknul sošným motýlem Otakarem a kolega Vilém Lamparter v Tulákovi přímo zářil. Dnes by za Tuláka dostal Thálii. Kdeže však ty loňské sněhy jsou! Zbyla mi po nich jen ta trapná muka. Nuže což, je čas dát se do gala!

Holím se, myji, fénuji, čistím zuby a oblékám. Po očku sleduji dění na obrazovce. Severní Korea vyhrožuje atomovou válkou Koreji Jižní, Spojeným státům Americkým i Japonsku. Své dalekonosné rakety připravuje k odpálení. Zfanatizovaní vojáci maštrují, vystrkují paže se zaťatými pěstmi a řvou a řvou a řvou!

Jsem připraven vyrazit, chystám se vypnout televizor. Hlasatelka oznamuje začátek tiskové konference odvolaného ředitele ústavu pro výzkum totalitních režimů a to mě zaujalo. Odvolaný a taková pocta, tiskovka v přímém přenosu. Nestačím se divit. V ústavu zřejmě nastalo zmatení. Odvolaný ředitel je ohnivý, jeho pravá ruka, blondatá paní plamení jako legendární Vlasta. Právce již není pravicí, za odvoláním pravé pravice je levice, tedy sociální demokraté a komunisté. Cupuje nově příchozí členy rady, vyslovuje podiv nad změnou v chování radní Petrušky Šustrové, vyzývá všechny k probuzení. Byla tam věž, na té věži ještě jedna věž a bylo to ošklivé! Šestihranný rotund. Řekl jsem: Moji milí, hurá na hmyz! A vypnul televizi.

V šatně divadla jsem odložil zimník, koupil si program a začel se do něj. Karel Čapek a Josef Čapek Ze života hmyzu – Oh! Jaká podívaná! Komédie o umění nesouhlasit.

Z titulní strany jsem přelétl na slova autorů: Nepsali jsme o lidech ani o havěti polní: psali jsme o jistých špatnostech. Listuji programem. Režisér Morávek odpovídá na otázku, proč se rozhodl inscenovat Ze života hmyzu: *Žijeme už zas zvláštní dobu. Divné věci dějí se napravo nalevo - a čeští občané spořádaně utíkají se do svých příbytků, tam smutno je jim nad ránem - že něco blbě je už zas, přeblybě – dívají se pořád na televizi, výstřednější a výstřednější hrají počítačové hry, chaloupky si zřizují, mrkev sázejí, brečí nad ránem, věřit najednou nejde jim, odevzdat se – jde akorát zas už hubu držet a myslet si svý a ztratit jméno a nevyslovit to a havrany vidět na nebi, jak slítají se nad našimi příbytky – za okny vysedávají těch příbytků, celé hodiny ťukají na sklo svými zobany... - to jde. Anebo tedy skrze báseň o té nejistotě – o tom tušení jistého selhání, o zklamání sebe i ostatních a o hledání smyslu v tom nepřehledném terénu vyzpívat svou úzkost – to je pak cesta druhá...*

Režiséru je položena další otázka: Kolem hry se strhl v době jejího vzniku povyk kvůli její nehoráznosti líčit lidi jako hmyz, kvůli jejímu pesimismu. Dnes je ale všechno jinak, v mnohém bychom naopak mohli dát Čapkům za pravdu. Čím jejich hra léty získala?

Ukázalo se, že je mistrnou alegorií moderní evropské civilizace. Že v tom pinožení čapkovského hmyzu dá se zřetelně rozpoznat pinožení naše. A nechceme-li tomu srovnávání přitakat, že je třeba ze všeho nejvíce pochlapit se. Člověk je víc než hmyzí havěť – říká na jednom místě hry Tulák. Je víc o to, že má sny, že má vize, že má schopnost nemyslet pořád jen na sebe. V tom jsou nám Čapkové ještě i dnes učiteli.

Zavírám čtverec programu, dívám se po příchozích. Samí mladí lidé. Nesměle postupují i se svojí paní učitelkou v houfu foyerem. Nemluví. Možná jim drátěný plůtek a kovové věšáky připomínají kóje školních šaten. Moji milí, to je tak, kdykoli

přijde divák na Provázek, neobejde se bez smyslu pro rychlou orientaci. To jsem zvědav, jak si povedete, novicové, až se dostanete do sálu. Zakoupená vstupenka totiž neobsahuje označení řad a sedadel. Pán nebo kmán se musí umět blesku rychle zorientovat. Uvidíme, jak budete odhadovat prostor a záměry scénografie, jak vycítíte osu příběhu vymyšleného režisérem a jak ukořistíte svá výhodná místa pro sledování představení. Husa usiluje o diváka bystrého, aktivního, chytrého; systém získávání sedadla vás naučí náhlému odhadu životních situací, přivede vás ke svobodnému rozhodování. Jo, moji milí, pořád je čemu se učit! Paní učitelka se na mě usmála, jakoby věděla, o čemže to přemýšlím. Řekl jsem tiše: Ti z vás, co se nalézání místa naučíte, zůstanete Provázku věrní po celý svůj život.

Mezi předpremiérovými návštěvníky se objevili herci v kostýmech ošklivých brouků a malých mravenců. Proplétali se mezi námi beze strachu, jakoby chtěli manifestovat svou nezranitelnost. Půvabná slečna nesměle pokynula, že už můžeme a já vystartoval po bočních schodech do hracího sálu. Koukám, divácká elevace postavená do podkovy, dole, uprostřed hrací kotliny pódium potažené zeleným kobercem s ležícím mravenečkem. Za pódiem dlouhý pruh praktikáblového vyvýšení. Bez váhání mířím po schůdcích dolů a usedám uprostřed první řady. Mladí novicové neváhají a sedají na židle kolem mě. Mrkám na mravenečka, ten se ale nedá vyvézt z klidu. Je v roli!

Celá polovina dómu přede mnou je obnažena. Načervenalé cihličky zdíva probleskují kovovými konstrukcemi i šikmostí schodiště, s vodorovností pater načernalých ochozů, se svislicemi tyčí, sloupovím a tmavými žebříky vytvářejí dojem tajemné posvátnosti. Jeden žebřík se klimbá, vánek jím povívá až kdesi u stropu. Nádherná scenérie, vskutku hodná mystéria bratří Čapků!

Přichází muž v černém trikotu, v náručí nese dívku zabalenou v igelitu. Pokládá ji na zelenou plochu, pod hlavu jí podkládá knížky: Sekorova Ferdu mravence, Čapkovy Hovory s TGM a Dášeňku. Černý mraveneček odchází, na vyvýšený dlouhý pruh nastupují Tuláci. Je jich devět, jako kanárů v operetní písničce z první republiky. Jeden po druhém opile blekotá a padá k nohám diváků. Jsou to tak krkolomné pády, až se lekám, že si roztříští údy. Pánové v buňkách však vyskakují jako gumoví panáčci a vesele rapují. Výtečné entrée!

V igelitu zabalená dívka špulí ústa, usmívá se, pomlaskává. Po konstrukcích poletují motýlové, někteří z nich promenují mezi diváky, křídly se jim otírají o hlavy. Smyslné motýlice leští kovové tyče, točí se, lozí nahoru a zase dolů, křídla se jim chvějí. Ve vzduchu jsou cítit dámské parfémy. Motýlí poeta tepe verše. Felixi, jak velik jsi! Hovoří ke starší motýlici: Já nejsem už mlád, já jsem tolik prožil. Motýlice Iris vztekla ječí, okřídlená majitelka hlubokého témbu Clythie ji trumfuje, kdesi za mými zády povykuje motýl Otakar. Iris, čtyry's. Ach, svět chce být polosvět, žena - být položena.

Tuláci se proměnili v brouky, s tykadly na hlavách stoupají po schodech, zavěšují se na zábradlí, visí hlavami dolů, jejich nohy kmitají za zábradlím nad zešikmenými schody. Dva chrobáci vozí diskotékovou kouli po ochozech dómu v nákupním vozíku.

Řvou na celé divadlo: Ty náš kapitálku, náš poklade! Z ochozu druhého patra se dožadují jídla nenasytné lumčí larvy, kvílejí, až pozpěvují. Starostlivý Lumek elegantně vraždí motýly, obratnými hmaty je souká do podzemí, pyšný na svou dovednost i nedožranost zdárných dětiček. Přicházejí Cvrčci, sameček tahá kufry, staví je a přerovnává. Jeho těhotná partnerka, odporně vousatá, s předlouhými tykadly a teplým nádechem běduje. Elegán Lumek ji zapíchne a odveče. Kukla trhá igelit, jása: Já se rodím! Z propadla vylézá tučná, odporně vyhlížející larva, povykne, že má hlad. Od stropu sjíždí trapéz, motýlí dívka se zavěšuje do úchytů, nad hlavami diváků točí piruety. Ve výšině se na žebříku komíhá motýlek, hmyz rapuje, dívka s křídly na lopatkách zpívá, kukla křičí: „Já se rodím!“ A Tulák volá: Je to jen hmyz! První polovina mystéria končí, pospíchám na pisoár. U mísy stojí mraveneček. Pane na nebi, režisér to má vymakané do mrti!

Zdravím se s Arnoštem Goldflamem, člověkem, který se svým slovem zasadil o vydání Vzpomínek Antihrdiny. Usmál se, řekl: Tak jak? Dobrý? Slyším příznivé ohlasy na tu tvou knížku. Tak zase něco napiš.“

A už je čas návratu do dějiště.

Divadlo je plné mravenců. Tykadla na kuklách se jim chvějí, ruce chvátají, nohy nepostojí, kmitají úhlopříčkami konstrukcí, až se potkávají. Černí inženýři udávají tempo: Raz, dva, tři, čtyři! Raz, dva, tři, čtyři! Rychleji! Rychleji! Mravenec se slepeckou holí se kutálí ze schodů. Přibíhá posel: Žlutí obsazují území pod velkou šiškou. Inženýr se mění v diktátora, pracující ve vojáky. Vojáci, do boje! Vpřed! Kámen u velké šišky je náš! Vzhůru na žluté! Černí mravenci se šikují, tempo dění je neskutečné. Herci hrají s tak obrovským nasazením, že mě napadá: oni se snad ani nechtějí dožít svých penzí...

Akteři se proměňují v jepice, jepičí křídélka povívají prostorem, točí se v piruetách, leští kovové tyče, umírají. Kořistníci je konzumují. Z igelitové kukly se rodí jepice, co po celou dobu představení upozorňovala, že nastává zlom v dění světa. Zrozená jepice se protahuje, jiná loží po ocelové tyči. Deset metrů nahoru, deset metrů dolů. Pětkrát za sebou! Neskutečný, artistní, mistrovský výkon. Zjevuje se smrt. Po horním ochozu se šourají slimáci, vláčí velkou hnědou rakev. Slimáčku, hlavně aby bylo hodně kapustičky a málo slimáků. Mysterium končí, poslední Tulák z devíti šeptá: Dobrý den! Dobrý den! Šťastný dobrý den!

Prchám jako ve snách. Tak zabydlené, rozehrané a rozpohybované divadelní prostory jsem v životě ještě neviděl! A že jsem toho už shlédl hodně. V duchu se hluboce klaním a smekám, vážení moji!

V televizi probíhá drama, v hlavní roli stále odvolání ředitele ústavu pro výzkum totalitních režimů. Petruška Šustrová tvrdí, že odvolání ředitele nebylo z politických, nýbrž profesních důvodů. Předseda vlády však tvrdí opak. Těžko soudit, kdo je černý a kdo žlutý a čím nakonec bude kámen u velké šišky. Nechám se překvapit.

Volá mně dávný herecký kolega Mojmír Heger, ten, co kdysi v Divadle bratří Mrštíků hrál motýla Otakara, že zemřel Václav Muller, osvětlovač, co svítil i inscenaci Ze života hmyzu.

Vypínám rozvášněnou debatu, zapaluji svíci a začínám vzpomínat na dobrého člověka, se kterým jsem se dlouhá léta setkával. Představil jsem si Vaškovu huňatou figuru, jeho šmatlavou chůzi, dušný, laskavý hlas, kterým se mnou diskutoval o potřebě hereckého líčení, o svícení jevištních ploch, o vytváření světelných nálad, o vypichování detailů. Vyprávěl, že rád zkouší s ochotníky, že organizuje jejich setkávání, že ho zvou do porot festivalů. Chlubil se, že je autorem Divadelního slovníku pro ochotníky a ukazoval mi i rozepsaná skripta: Na pomoc mladému osvětlovači. Skripta vyšla a já je využil, když jsem v Divadle Polárka zasvěcoval osádku kabiny do tajů jevištního svícení. Koukám do plamene čadící svíce. Nůžkami jí přistřihuji knot. Vašek se chystal psát paměti o divadelním dění a hercích: „Jak jsem na ně svítil“. Plamínek svíce se protáhl a vyjasnil, Vaškova tvář zmizela. Zašeptal jsem: Nu což naděláme, Vašek žil životem divadelního tuláka. Toulal se divadlem, za divadlem i s divadlem. Divadlo mu bylo vším, roků měl 82 a už nežije. Škoda ho!

Svíce plápolala a já usnul. Zdálo se mi cosi o hnědých mūrách, o spálených křídlech motýlů, dětský hlas k tomu odříkával: Polámal se mraveneček, ví to celá obora...

Karel Čapek a Josef Čapek, Ze života hmyzu – Oh! Jaká podívaná. Komédie o umění nesouhlasit. Úprava a režie: Vladimír Morávek, dramaturgie, Lucie Němečková, scéna Jan Štěpánek, kostýmy, Sylva Zimula Hanáková, hudba, Jiří Hájek, pohybová spolupráce, Rostislav Novák, korepetice, Martin Jakubíček, ephemeroptera dance, Kateřina Macáková, inspicie, Zuzana Měřínská, asistentka režie, Sabina Macháčová, zvláštní poděkování, Richard Krajčo. Hrají: Jan Zadražil, Martin Donutil, Jan Kolařík, Tomáš Sýkora, Milan Holenda, Tomáš David, Ondřej Kokorský, Ondřej Jiráček, Adam Mašura, Ivana Hloužková, Nika Brettschneiderová, Nicole Maláčová, Vojtěch Fulep, David Hlavenka, Viktor Králíček, Alexandr Morávek, Jan Frey, Andrea Buršová, Petra Jiránková, Zuzana Měřínská, Katarína Krescanková. Kapela Broučci: Tomáš David, Milan Holenda, Vojtěch Vinopal. Program k inscenaci (výborný!): Lucie Němečková, Martin Kaiser.